

I. НАШІ ЮВІЛЕЇ

ОФІЦІЙНІЙ ХУДОЖНІЙ ОСВІТІ ЗАКАРПАТТЯ – 70!

УДК 7.01(477.87)
Н 39

Іван НЕБЕСНИК,
*ректор Закарпатської академії мистецтв,
професор, кандидат педагогічних наук,
м. Ужгород, Україна*

РОЗВИТОК ХУДОЖНЬОЇ ОСВІТИ НА ЗАКАРПАТТІ

*Доповідь на урочистому зібранні
з нагоди ювілею¹*

Шановний пане голово Закарпатської обласної державної адміністрації!

Голово обласної ради депутатів!

Шановні члени Наглядової ради академії!

Шановні викладачі Закарпатської академії мистецтв, Коледжу мистецтв ім. А. Ерделі, студенти!

Шановні митці і гості!

Дозвольте привітати вас із Святом знань – 1-им вереснем, із сімдесятиріччям створення першого офіційного художнього навчального закладу в нашому краї, а також із 125-річчям засновників художньої освіти Закарпаття А. Ерделі та Й. Бокшая. Очевидно їх 125-річний ювілей ми маємо право святкувати впродовж 2016 року безперервно.

На мою думку, перераховані ювілейні дати стосуються не тільки митців, адже будь-які види людської діяльності відносяться до культури народу, але якимось одноставно більшість людей серед інших напрямків культури на перше місце ставить досягнення в галузі різних мистецтв: як література, музика, образотворче чи декоративне мистецтво. Протягом періоду, коли відбувалося зростання національної свідомості українського народу, коли проходили процеси державотворення на межі XIX–XX століть відбувався одночасно й розвиток якогось виду національного мистецтва. У центральних українських областях названі процеси пов'язані із літературою, поезією та іменами Т. Шевченка і І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, досягненнями в музиці, в Галичині серед найвищих досягнень культури була діяльність І. Франка, Соломії Крушельницької. На півдні України яскравим проявом культури був театр, і сьогодні на честь театрального діяча Кропивницького перейменовано м. Кіровоград.

Підкарпатська Русь у складі Австрійської імперії не була регіоном загального процвітання. Русини-українці не відрізнялися високим рівнем грамотності, тут не було високорозвиненої медицини, промисловості тощо. Але досягнення Адальберта Ерделі та Йосипа Бокшая в галузі образотворчого

мистецтва стали аргументом для інших, що успіх можливий і його можна поширити на інших. Під їхнім проводом було виховано покоління професійних художників і сформувався такий феномен, як закарпатська художня школа, що стало проявом національного духу і самоусвідомлення русинів Підкарпатської Русі.

Перше покоління художників, виховане А. Ерделі та Й. Бокшаєм, навчалось не в спеціальному навчальному державному закладі. Це були студенти Ужгородської півчо-учительської семінарії (директор А. Волошин) та Ужгородської реальної гімназії (директор Андрій Алиськевич). Викладачі рисунку в цих закладах А. Ерделі та Й. Бокшай розуміли, що за дві години на тиждень рисунку художника не сформуєш, і запропонували бажаючим додатково займатися позаурочно у вихідні дні. Об'єднання цих добровольців назвали Публічною школою рисунку в Ужгороді, яка розпочала свою діяльність восени 1927 року, після переселення А. Ерделі із Мукачева в Ужгород. Окремо слід наголосити на сприятливій для освіти і мистецтва політиці Чехословацької Республіки.

Згодом діяльність учнів Публічної школи рисунку стала в ряд найбільших досягнень образотворчого мистецтва України і Словаччини у XX столітті і представлена творчістю Адальберта Борецького, Андрія Коцки, Ернеста Кондратовича, Андрія Добоша, Золтана Шолтеса, Василя Двана-Шарпотокі та іншими митцями.

Невелика кількість художників Підкарпатської Русі здобувала професію художника, користуючись можливостями демократичної Чехословацької Республіки, і вони не були на першому етапі свого становлення під безпосереднім впливом А. Ерделі та Й. Бокшая. Василь Свида та Іван Гарапко скористалися можливістю навчатися у відкритій чехословацьким урядом у с. Ясіня школі художньої обробки дерева. Василь Свида продовжив своє творче зростання у майстерні братів Котрбових у місті Брно, а Іван Гарапко, як і неперевершений Федір Манайло, здобували вищу художню освіту у вищій художньо-промисловій школі міста Праги. Обоє мають великі заслуги в розвитку на Закарпатті скульптури та художньої різьби по дереву, розвитку художньої освіти.

Уряд Чехословацької Республіки створив умови, при яких народне мистецтво зберігалось, рекламувалося і роз'яснювалося населенню як найвищі досягнення культури. У 1924 році в Празі відбувалася велика виставка під назвою «Життя і мистецтво Підкарпатської Русі». Особливе захоплення у чеської інтелігенції викликали дерев'яні храми Підкарпатської Русі. Фотографії цих церков, статті про них друкував Флоріан Заплетал, художник Йосиф Ржержіха видав серію дереворитів із церквами За-

карпаття, Пряшівщини та Галичини. Фотограф Богуміл Ваврошек підготував видання «Церковні пам'ятки на Підкарпатській Русі».

Адальберт Ерделі, який з 1927 року жив і працював в Ужгороді, проявляв високу творчу активність, брав участь у виставці «Сучасна культура» (м. Брно, 1928 р.), виставці в салоні Топіч (квітень, 1929 р., м. Прага). На останній було експоновано 50 картин Адальберта Ерделі, 11 з яких закупила Народна галерея в Празі. Після цього успіху управління освіти запропонувало художнику творче стажування у Франції.

Дворічне перебування А. Ерделі у Франції – це знайомство із музикантом і художником П'єром Жаме, виставка творчих робіт у Парижі, історія кохання з оперною співачкою Женев'єв Гожар і перебування на творчій базі замку Гаржілес, дружні стосунки із шведським художником Аланом Остерліндом.

Повернення його на Батьківщину відбулося вже як європейського маестро. В Ужгороді діяли чеські художники Ладіслав Кайгл, Беджіх Ождіян, Йозеф Томашек, Яромір Цупал, Мілада Шпалова, які бажали створити Товариство художників на взірєць об'єднання братів Манес у Празі.

12 червня 1931 року в ресторані міського парку в Ужгороді було засновано Товариство діячів образотворчого мистецтва на Підкарпатській Русі, а його головою обрано А. Ерделі. Товариство збиралося щотижня, готували лекції для населення, відкрили студію підготовки молодих художників і йшла робота з відкриття різдвяної виставки творів у грудні 1931 року, яка відбулася в приміщенні взірцевої школи імені Масарика (тепер школа №3). Членів товариства з часом ставало все більше, зростав відсоток учнів А. Ерделі та Й. Бокшая, які творчо зростали, робили виставки творів.

Упродовж 1933-1936 років виставкова діяльність Товариства і його авторитет настільки зросли, що мистецька критика і широкі кола прихильників мистецтва прийшли до висновку щодо народження феномену – закарпатської художньої школи. Виставка, що відкрилася 12 лютого 1936 року в Братиславі, відбулася за підтримки земського президента Підкарпатської Русі Антоніна Розсипала під патронатом Міністерства шкільництва і народної освіти. Діяльну участь у підготовці виставки взяли голова Товариства приятелів Підкарпатської Русі Ярослав Затлоукал та головний редактор закарпатської газети «Русский народный голос» Євген Недзельський, що писав під псевдонімом Олександр Изворин. Виставка в Братиславі (95 робіт 19-ти авторів) мала великий успіх і за пропозицією Ярослава Затлоукала її запланували показати в Брно, Оломоуці, Зліні, Моравській Оставі та Празі.

Відбір картин перед виставкою в Празі здійснювали представники Чехословацької Спілки Штех і Вагнер. Вони відібрали 40 кращих робіт 16 художників. Виставка під назвою «Словаччина і Підкарпатська Русь, їх люди і край в образотворчому мистецтві» відкрилася 29 січня і тривала до 23 лютого 1937 року в павільйоні Міслбека на Пршікоп'є у Празі. Головним організатором виставки була Чехо-

словацька спілка в Празі, а «протектором» виставки був президент республіки Едвард Бенеш. Виставку повинен був відкрити прем'єр-міністр д-р М. Годжа, а вітальне слово виголошував міністр шкільництва і освіти д-р Е. Франке. Узагальнюючий висновок про цю виставку висловив критик мистецтва д-р Штех: «Мистецтво Підкарпатської Русі розвивається своїм, цілком незалежним шляхом».

Товариство діячів Образотворчого мистецтва на Підкарпатській Русі завершило свою діяльність восени 1938 року, коли чеські художники покинули наш край.

20 травня 1939 року в Ужгороді, після відміни комендантської години, в кав'ярні «Асторія» на за-сіданні художників було створено Спілку підкарпатських художників на чолі із Адальбертом Ерделі. Протягом липня-серпня 1939 року закарпатські художники приймали гостей із Будапешта, викладачів художнього інституту на чолі з ректором Агоштоном Бенкгардтом.

На літньому пленері в селах Волосянка та Ужок колеги з Угорщини переконалися у високому мистецькому рівні закарпатських художників. Вони запрошували закарпатців взяти участь у майбутній 5-ій Всеугорській виставці в м. Кошице. Художники Підкарпаття своїми творами викликали позитивний відгук, а вісім картин А. Коцки з життя Турянської долини привернули увагу спеціальної комісії, яка рекомендувала відправити художника на підвищення кваліфікації в Рим, що й відбулося протягом наступних двох років.

Серед угорських критиків мистецтва, що давали високу оцінку творчості закарпатських художників, особливо виділявся Ернест Каллай із м. Будапешт. Грунтовний аналіз творчості членів Спілки Підкарпаття давав Євген Недзельський. Його праця під назвою «Сучасні руські художники» до сьогодні є надзвичайно цінним джерелом для розуміння процесів становлення і розвитку образотворчого мистецтва в нашому краї.

Восени 1944 року воїни 4-го українського фронту витіснили гітлерівські війська із Закарпаття. Політрук 18-ої армії Леонід Ілліч Брежнев був тимчасово поселений неподалік м. Ужгорода і випитував у місцевого населення про відважних та ініціативних людей – придатних до адміністративної роботи. Хтось розповів про молодого вчителя, що організував бригаду по врятуванню міської картинної галереї від мародерів. Ним виявився Андрій Коцка, що вмів розмовляти по-російськи. «Будеш начальником народної міліції міста Ужгорода», – сказав майбутній генсек Радянського Союзу. Так і сталося. На цій посаді Андрій Андрійович здійснив велику користь закарпатському образотворчому мистецтву, бо випишував довідки, що дозволили художникам малювати з натури пейзажі і їм не загрожував арешт за шпигунство. Під час приїзду влітку 1945 року з Києва голови спілки художників України Василя Касіяна та Миколи Глушенка Андрій Коцка домовився з генералом Колдушовим про вантажну автомашину для місячної екскурсії по Закарпаттю маршрутом: Мукачево, Берегово,

Виноградів, Хуст, Тячів, Тересва, Усть-Чорна, Рахів, Міжгір'я. Під час цієї подорожі обговорювалися питання створення художнього навчального закладу та обласного відділення Спільки художників України. У 1946 році ці заклади очолив Адальберт Ерделі, 70-ту річницю яких тепер святкуємо. Також влітку 1945 року в Ужгороді побували міністр освіти України Павло Тичина і поет Микола Бажан, які відвідали майстерні А. Ерделі, Й. Бокшай, А. Коцки, Ф. Манайла. Народна рада Закарпатської України 26 червня 1945 р. ухвалила постанову «Про відкриття школи живопису, скульптури і школи ремесел». Адальберт Ерделі мріяв про відкриття академії і восени 1945 року навіть організував вступні іспити в художній інститут, які нам описав абітурієнт, випускник Ужгородської вчительської семінарії Василь Росул. 9-12 січня 1946 року в Ужгороді відбувся актив працівників освіти Закарпаття, в якому взяли участь М. Хрущов, П. Тичина, Г. Пінчук та інші, де було вирішено із старими формами освіти покінчити, працюватимуть тільки радянські. Тобто, у березні 1946 року постало Ужгородське художньо-промислове училище на чолі з директором Адальбертом Ерделі.

Потреба в такому художньому навчальному закладі була велика, як і очікування від нього. За перші роки існування училища з його стін вийшли відомі митці: Павло Бедзір, Єлизавета Кремницька, Василь Габда, Семен Мальчицький, Юлій Сташко, Павло Балла, Ласло Балла, Володимир Микита, Микола Медвецький, Михайло Романишин, Юрій Герц, Ференц Семан, Едіта Медвецька (Лутак), Іван Шутев, Іван Бровді. Хоча навчальний заклад перебував у бідних умовах, часто переселявся з одних приміщень у інші за рахунок ентузіазму і поштовху, заданого засновниками, готував нові покоління митців, які були серед кращих в Україні.

Адальберта Ерделі швидко усунули від керівництва училищем. Йосип Бокшай на запрошення Львівського державного інституту декоративного та прикладного мистецтва пішов керувати дипломними роботами на посаді доцента. Андрій Коцка після несправедливих нападок залишив училище. Найдовше, до 1955 року, з числа корифеїв працював в училищі Федір Манайло.

Директорами училища, а згодом коледжу були:

- А. Ерделі (1946-1947),
- І. Гарапко (1947-1958),
- П. Балла (1958-1962),
- І. Барнич (1962-1971),
- Й. Пал (1971-1974),
- І. Манайло (1974-1980),
- І. Когутич (1980-1982),
- І. Манайло (1982-1984),
- Б. Сливка (1985-1990),
- І. Небесник (1990-2003),
- М. Кіак (2003-2011),
- П. Петрище (2011-2014),
- О. Сопко (2014-2016),
- М. Копанська (2016) – теперішній директор.

Протягом радянського періоду Ужгородське училище було переорієнтоване з академічного образо-

творчого напрямку на декоративно-прикладний напрямок підготовки майстрів-технологів для підприємств міністерства місцевої промисловості. Незважаючи на це, молодь, яка бажала стати митцями в будь-якому напрямі художньої справи, йшла в училище завдяки таким видатним художникам-педагогам, як А. Ерделі, Й. Бокшай, Ф. Манайло, В. Свида, В. Берец, В. Демидюк, І. Гарапко, І. Манайло, Ш. Петкі, Й. Пал, А. Шепя, І. Манайло, Л. Аверкієва, А. Дунчак, В. Петрецький. Вище названі педагоги, викладаючи різні фахові предмети (рисунок, живопис, композиція, скульптура), готували студентів на такому рівні, що сьогодні випускники училища, члени Національної спілки художників є заслуженими і народними художниками України, лауреатами державної премії ім. Т. Шевченка, працюють у галузі живопису, графіки, скульптури, хоч таких відділень протягом десятиліть в Ужгородському училищі прикладного мистецтва і не було.

Під час горбачовської «перебудови» колектив училища доклав зусиль для активізації училищного життя, змін у бік збільшення академічної фахової складової в навчальних планах, розкріпачення навчально-виховного процесу, навернення до витоків, з яких черпали насагу засновники.

Голос і дії колективу Ужгородського училища було чути, коли віруючі греко-католицької єпархії Закарпаття виходили з підпілля, коли силами наших студентів відроджувалися каплиця Михайла Лучкая, на його могилі хор нашого училища в центрі Ужгорода вперше виконав молитву «Боже, великий, єдиний, нам Україну храни». Вперше в радянських умовах в післябрежневський період.

25 років тому, в цій залі ми славно відзначили 100-у річницю з дня народження А. Ерделі після тривалого замовчування ролі маестро в художньому житті краю. В гостях у нас був хор Львівського державного інституту декоративного та прикладного мистецтва під керівництвом великого митця і художника, педагога Еммануїла Миська. Із спогадами про мистецтво А. Ерделі виступив художник Макс Авад'євич Бірштейн, а поет Петро Мідянка прочитав вірш «Ерделі в малярському осередку Гаржілес». Кабінетом Міністрів України училищу було присвоєно ім. А. Ерделі.

Після утворення незалежної української держави виникла можливість підвищити статус нашого навчального закладу, за що колектив розгорнув активну діяльність. Значну допомогу в цьому ми отримали від голови мистецької ради України, професора Е. Миська. Скульптора, що був закоханий у Закарпаття, знав його мистецтво і сприяв закарпатській молоді в отриманні художньої освіти.

У 1995 році розпорядженням Кабінету Міністрів України училище стало Ужгородським коледжем мистецтв ім. А. Ерделі з правом підготовки бакалаврів у галузі мистецтва. Разом із нами цей статус здобув коледж із Косова Івано-Франківської області. Наш коледж готував молодших спеціалістів (4 роки підготовки) та бакалаврів (4+2 роки) з живопису (відновлено відділення), художньої кераміки, художньої обробки дерева, художньої об-

робки металу, а також відкрито нову спеціальність «дизайн» зі спеціалізаціями: графічний дизайн, дизайн інтер'єру. Згодом стало зрозуміло, що міністерство освіти України не бажає розвивати коледжі за англо-саксонським взірцем, і там не будуть посади доцентів і професорів, а коледжі поступово позбавляють ліцензії на право підготовки бакалаврів. Ми навіть опинилися у 1997 році під загрозою втрати самостійності, бо уряд П. Лазаренка прийняв рішення з метою економії коштів об'єднувати «малопотужні й однотипні навчальні заклади». По Україні прокотилася серія об'єднань і ліквідацій. В Одесі, що входить до п'ятірки регіонів України, де існує давня традиція художньої школи, об'єднали знамените училище ім. Грекова із театральним училищем, чим нівелювали самобутній художній навчальний заклад. Пізніше пішла боротьба за унікальне приміщення. Набагато раніше знищили Одеський художній інститут, приєднавши його до Харківського інституту, де була в той час столиця України. Зрозуміло, що після переходу столиці до Києва інституту в Одесі не відновили. Така ж доля спіткала художнє училище у Дніпропетровську. Ужгородський коледж врятувався від так званої оптимізації завдяки екстреній виставці студентських творів на Хрещатику у квітні 1997 року в «Українському домі» разом із колективами Косова і Вижниці та із залученням художньої громадськості. Очевидно, що, якби в 1997 році ми не відбилися від оптимізації, не було б у нас ні художнього інституту, ні академії.

Отже, в кінці 1990-х рр. нам стало зрозуміло, що уникнути долі Одеси і Дніпропетровська можна, лише не зупиняючись у справі розвитку вищої художньої освіти. Розпочалася важка і систематична робота з відкриття художнього інституту. Користуючись сьогоденною нагодою, хочеться згадати тих, хто брав участь у процесі.

Перші звернення про бажання відкрити в Закарпатті художній інститут ми здійснили при міністрові освіти України Василеві Кременю до його заступника Валентина Зайчука, який резонно заявив: «Буду я в кожному селі інститут відкривати», на що я йому зауважив, що не потрібно в кожному, а тільки там, де є традиційна, регіональна, визнана фахівцями художня школа. Закарпатська художня школа визнана в колишній Чехословацькій Республіці, гортиській Угорщині та в Радянському Союзі.

Звернення нашого колективу в Міносвіти було підкріплене головою Закарпатської облдержадміністрації Г. Москалем, головою облради М. Андрусем, головою НСХУ В. Чепеликом, президентом НАМ України А. Чебикінім і після подання Міносвіти проходило узгодження із Міністерством фінансів, Мінекономіки, Мін'юстиції було завізовано віце-прем'єр-міністром Семиноженком, а потім уряд помінявся і все почалося спочатку. Аналогічна друга серія походу за інститутом завершилася візуванням віце-прем'єр-міністром Д. Табачником, яке звучало наступним чином: «Враховуючи надзвичайну важливість збереження всесвітньо відомої закарпатської

художньої школи, заснованої видатним художником і педагогом А. Ерделі, подальший її розвиток прошу до 18 квітня ц. р. внести в установленому порядку проект розпорядження Уряду, опрацьований в Секретаріаті Кабінету Міністрів України разом з президентом Академії мистецтв А. Чебикінім, ректором Львівської академії мистецтв А. Бокотеєм та директором Ужгородського коледжу мистецтв І. Небесником». Узгодження проекту розпорядженням уряду відбулося із Олегом Волковим та А. Чебикінім, А. Бокотеєм й І. Небесником з однією поправкою О. Волкова. Фразу про утворення Закарпатського художнього інституту Львівської академії мистецтв замінили на просто «утворення Закарпатського художнього інституту». 15 червня 2003 року Прем'єр-міністр України Віктор Янукович підписав розпорядження Кабінету Міністрів України про Закарпатський художній інститут.

Для повноцінного функціонування інституту нам потрібні були титуловані викладачі із науковими ступенями, вченими званнями і, звичайно, вищою художньою освітою. Нас підтримали кращі представники Спілки: народні художники України Володимир Микита і Юрій Герц, народний художник України – корифей графіки Василь Скакандій, першим керівником дипломних робіт з живопису став народний художник України В'ячеслав Приходько, якого полюбили студенти і хотіли бути схожими тільки на нього. У нас, в академії тепер, як і раніше працюють дві знамениті в Україні художниці, заслужені художники України Надія Пономаренко і Людмила Корж-Радько. Людмила Андріївна є доцентом і має потенціал бути професором Закарпатської академії мистецтв. З цієї причини наш трудовий колектив висуває її для присвоєння звання народного художника України. Ми будемо уклінно просити Геннадія Геннадійовича підтримати це подання своїм авторитетом на київських пагорбах.

Ми були надзвичайно щасливими, коли розпорядженням Кабінету Міністрів створився Закарпатський художній інститут. Але внаслідок фінансових труднощів процеси об'єднання, ліквідації і оптимізації не припиняються, всі закарпатці пам'ятають, як у 2011 році нас хотіли приєднати до спільної університетської могили, де ми б мали шанс бути виробниками сувенірів при доцентсько-професорському товаристві. Повідомлення про нашу ліквідацію цілий рік висіло на сайті Кабміну, але Бог милував. Цього року при сприянні і поданні листів Ганни Іванівни Сопкової, Геннадія Геннадійовича Москаля, депутата Верховної Ради України і члена Наглядової ради нашого закладу Валерія Валерійовича Лунченка Закарпатський художній інститут став, як того й бажав Адальберт Ерделі, Закарпатською академією мистецтв.

Колектив академії ставить перед собою завдання з активізації творчої і наукової діяльності, розвитку міжнародних зв'язків, щоб стати академією, гідною слави закарпатської художньої школи.

Виголошено 1 вересня 2017 рок